

Gottfried Wilhelm Leibniz Belijdenis van een filosoof

Over vrijheid, het kwaad en God

**Inleiding, vertaling,
commentaar en nabeschuwing
Frans Jaspers**

 DAMON

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	
1. Vragen over vrijheid, kwaad en een dragende grond	9
2. Wereldbeeld, moderniteit en postmoderniteit	12
3. Het theologisch dispuut over de vrijheid van de mens	13
4. Een universele harmonie met dissonanten	18
5. Leibniz en zijn <i>Confessio</i>	19
Vertaling	
<i>Belijdenis van een filosoof</i>	23
Commentaar	73
Nabeschouwing	
<i>Eindige vrijheid, onuitroeibaar kwaad, vertrouwen omwille van het transcendente</i>	109
1. De late Leibniz	110
2. De invloed van Leibniz in de achttiende en negentiende eeuw	117
3. Oordelen over Leibniz	120
4. Leven in vrijheid, met kwaad, wellicht met God	126
Bibliografie	141

Woord vooraf

Wij leven in een wereld die volop vrijheid veronderstelt. De commercie en het openbare leven doen voortdurend een appèl op onze verlangens en onze keuzes. Veel mensen genieten van alle mogelijkheden, maar vinden de bijbehorende verplichtingen van hard werken, politiek engagement en solidariteit maar lastig. Anderen zoeken er liever een vaste basis voor met behulp van een religieus of anderszins sluitend wereldbeeld. Hun behoefte kan zelfs zover gaan, dat ze aannemen dat er niets bij toeval plaats vindt, dat alles in ons leven voorbeschikt is en een bedoeling heeft. Tussen dit religieuze determinisme en het eerstgenoemde liberale wereldbeeld ligt de dagelijkse ervaring van de meesten van ons, namelijk dat veel dingen toevallig gebeuren, dat we over het algemeen vrij kunnen handelen, maar dat we daarbij wel aan normen gebonden zijn. Bovendien gaan er geregeld zaken fout door de invloed van een soort boze krachten rondom en in ons.

Ruim drie eeuwen geleden overwoog de Duitse filosoof Leibniz deze kwesties in zijn werken, onder andere in de levendige dialoog *Confessio philosophi* uit 1672. Zijn visie lijkt op sommige punten eenzijdig rationalistisch. Maar geconfronteerd met hedendaagse standpunten blijkt er ook een ruimere interpretatie van zijn visie mogelijk, met verrassende perspectieven.

Met genoegen leg ik niet alleen een vertaling en commentaar van de *Confessio* voor, maar ook een korte inleiding en een wat langere nabeschuiving. Hierin probeer ik actuele vragen en ervaringen betreffende vrijheid, kwaad en God te overdenken en daarbij de argumenten van Leibniz zo breed mogelijk te benutten.

Hiermee komt in het Nederlandse taalgebied een nieuwe, belangrijke tekst van Leibniz beschikbaar naast mijn vertaling van de *Monadologie* en de fraaie bundel korte kernteksten die Cornelis Verhoeven in zijn *Leibniz, filosoof van de zevende dag* presenteerde. Bovendien vormt deze vertaling van een jeugdwerk met het commentaar erop een aanvulling op mijn monografie *De kracht in alles – Het mechanistisch en metafysisch systeem van G.W. Leibniz*, waarin ik vooral inga op het latere werk van de Hannoverse denker.

Ik dank prof.dr. Rudi te Velde en dr. Inigo Bocken voor hun ondersteuning en de nauwkeurige correctie van mijn teksten.

Inleiding

1. Vragen over vrijheid, kwaad en een dragende grond

We zouden mogen verwachten dat wij, westerlingen van de eenentwintigste eeuw, voluit leven in het tijdperk van de vrijheid. Na vele eeuwen van nadenken en discussiëren over vrijheid, van individuele bevrijdingsprocessen en collectieve bevrijdingsoorlogen mogen wij, en met ons misschien het merendeel van de mensheid, onszelf toch wel vrij noemen? Onze voorouders hebben de belemmeringen uitgeschakeld van allerlei natuurrampen en van heel wat lichamelijke ziektes, en verder de uitbuiting van de arbeidersklasse en de terreur door totalitaire regimes, en in grote mate de standenmaatschappij en de rechtsongelijkheid. Het recht op zelfbeschikking is algemeen erkend, de burgerlijke vrijheden en de universele mensenrechten zijn vastgelegd. Zo gezien zou de moeizame geschiedenis van de strijd om de humanitaire vrijheden en tegen de beperkende krachten eigenlijk tot een einde gekomen moeten zijn – wat bijvoorbeeld Francis Fukuyama in 1992 al meende te kunnen concluderen¹.

Maar de dagelijkse werkelijkheid laat iets anders zien. Dichtbij en verder weg eisen medeburgers of vluchtelingen, belangengroepen of complete volkeren de erkenning, realisering of verruiming van hun vrijheden. Tegelijk worden we onophoudelijk geraakt door het leed van ontelbare onschuldige slachtoffers, misschien niet zo zeer in onze directe omgeving, maar des te meer door verslagen op televisie en in de krant over binnen- en

1 F. Fukuyama, *The end of history and the last man*, New York 1992 (Nederlandse vertaling: *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*, Amsterdam 1992).

buitenlandse gewelddadigheden. De kwade krachten lijken in telkens nieuwe gedaanten op te duiken bij mensen en in de natuur: geweld op religieuze gronden, enorme corruptie-affaires, destructief defaitisme, maar ook het broeikaseffect en epidemieën van nog onbekende aard bij mensen en dieren. Net zo ongrijpbaar als het kwaad lijkt de vrijheid, want de discussies over de persoonlijke vrijheid woeden eindeloos in de gezinnen en vriendenkringen, terwijl in de parlementen en de media het debat aanhoudt over de politieke vrijheden van de burgers en van allerlei groepen.

Wij waren het toch eens over het liberale beginsel dat ieder haar of zijn leven zelf mag inrichten zoals men dat wil, zolang dat geen schade voor anderen oplevert? Velen hanteren dan ook het motto: Geniet zoveel mogelijk, of: Alles moet kunnen. Die ruimte zou er moeten zijn, nu wij de natuur en de samenleving rationeel georganiseerd hebben, op basis van wetenschappelijke inzichten en democratisch gemaakte afspraken. In ons open en zakelijke wereldbeeld zijn mythen en utopieën overbodig geworden. Maar de praktijk laat zien dat een liberaal en instrumenteel opgevatte samenleving veel mensen verleidt tot slechtheid op allerlei vlak. We blijken onze vrijheid bij voorkeur *negatief* te noemen, we vatten haar op als afwezigheid van dwang (naar Thomas Hobbes). We bemerken bovendien dat technologische ontdekkingen soms duizenden slachtoffers eisen. Of dat de westerse welvaart grotendeels berust op de uitbuiting van miljarden inwoners van de derde wereld en op de plundering van het milieu.

Zodoende is het begrijpelijk dat veel mensen hun vertrouwen in dit open, zakelijke en optimistische wereldbeeld hebben opgezegd. Er is een politieke apathie merkbaar. Maar er bestaat tevens een heimwee naar traditionele normen en waarden. We zien hier en daar een opleving van inmiddels zeer uiteenlopende godsdienstigheid. Het lijkt wel alsof mensen nu eenmaal niet kunnen leven zonder universele waarden of zelfs zonder een dragende grond, een transcendente instantie. In elk geval zijn velen het erover eens dat de vrijheid en zakelijkheid in de afge-

Gottfried Wilhelm Leibniz

Belijdenis van een filosoof

1. Probleemstelling en definities

[116] DE THEOLOOG ALS CATECHEET. Pas geleden voerden we een uitvoerig gesprek over de onsterfelijkheid van de ziel en over de noodzaak van een Bestuurder van de wereld. Als je me voortaan zo tevreden stelt, zul je mijn werk om jou te onderichten aanmerkelijk verlichten. Nu wacht ons de netelige bespreking van de rechtvaardigheid van God. Er bestaat tegen de Voorzienigheid immers geen vaker gebruikt en indrukwekkender bezwaar dan de wanorde der dingen. Ik wens dat jij deze problematiek voorziet van de hulpmiddelen van de rechte rede, en als het ware de oneffenheden wegneemt, opdat onze zielen, wanneer ik het licht van de openbaring toevoeg, worden getroffen door een zuiverder weerschijn van haar stralen.

DE FILOSOOF ALS CATECHUMEEN. Dit voorstel, dat voor beide kanten vruchtbaar is, staat me aan. Begin jij maar met vragen.

THEOLOOG. Wel, om meteen tot de kern van de zaak door te stoten: vind jij dat God rechtvaardig is?

FILOSOOF. Dat vind ik inderdaad, of zelfs: ik weet het.

TH. Wat noem je God?

F. Een alwetende en almachtige substantie.

TH. Wat betekent rechtvaardig zijn?

F. Rechtvaardig is degene die allen bemint.

TH. En beminnen?

F. Zich verheugen in het geluk van de ander.

TH. Wat is zich verheugen?

F. Harmonie ondervinden.

TH. Wat is, tenslotte, harmonie?

F. Overeenkomst in veelvoudigheid, of verscheidenheid die door gelijkheid wordt gecompenseerd.

2. God houdt van alle mensen, maar niet van ieder evenveel

TH. Als we je definitie aannemen, lijkt het noodzakelijk dat God, als Hij rechtvaardig is, allen bemint.

F. Dat is zeker zo.

TH. Maar je weet dat dit door velen ontkend wordt.

F. Het is door enkele grote mannen ontkend, maar soms ook door dezelfde bevestigd als ze hun woorden een andere betekenis geven.

TH. Hier gaan we misschien later op in. Nu wil ik graag zien, welk argument jij zult gebruiken.

F. Ik zal er een nemen uit de antwoorden die jij en ik aanvaard hebben. Is men het er niet over eens, dat God alwetend is?

TH. Ja, en dan?

F. Dus zal er in niets denkbars een harmonie bestaan, zonder dat ze Hem voortdurend bekend is.

TH. Dat klopt.

F. Verder is elk geluk harmonisch of schoon.

TH. Dat geef ik toe.

F. Ik zal dit bewijzen, opdat anderen het niet ontkennen. Geluk is er alleen voor de geest.

TH. Juist, want niemand is gelukkig, tenzij hij weet dat hij het is. (Je kent dit beroemde vers: "Jullie zijn zeer gelukkig, voorzover jullie je rijkdommen kennen"). Wie zich van zijn toestand bewust is, is een geestelijk wezen. Dus is niemand gelukkig, tenzij hij een geestelijk wezen is.

F. Dat is correct geconcludeerd. In ieder geval is het geluk toch de meest aangename toestand van de geest voor de geest zelf; niets is echt aangenaam voor de geest behalve harmonie.

TH. Ja natuurlijk, omdat wij even hiervoor overeenkwamen dat zich verheugen niets anders betekent dan harmonie ervaren.

F. Het geluk bestaat dus in de toestand van de geest die zo veel mogelijk harmonisch is. Het is de natuur van de geest om te denken, dus bestaat harmonie voor de geest in het overdenken van harmonie, [117] en de hoogste harmonie van de geest, dat wil zeggen zijn geluk, bestaat in de concentratie - in de geest - op de universele harmonie, dat is op God.

TH. Zeer duidelijk: hiermee is namelijk bewezen dat geluk voor de geest en het schouwen van God hetzelfde is.